

Mübeccel Belik Kıray ve Tampon Kuram¹

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren toplumsal yapıda değişiklikler meydana gelmiştir. Toplumsal yapıdaki değişiklikler savaşlar, dış ilişkiler, ekonomik krizlerle birlikte toplumsal değişmelere sebep olmuştur. 1950 yılından sonra ise sanayileşmenin de etkisiyle değişim hız kazanmıştır. Değişim olumlu olumsuz pek çok unsuru da içinde barındırmaktadır. Kıray, toplumsal yapı da meydana gelen değişimleri sebep ve sonuçlarıyla ortaya koymaya çalışmış bir sosyolog olarak karşımıza çıkmaktadır (Tekeli, 2012, 236). Bu sebeple de Kıray “değişmenin sosyoloğu” olarak tanınmaktadır (Tekeli, 2000, 9). Kıray, toplumsal yapıya ilişkin konuları kendine has üslubu, anlatım teknikleri ve yöntemleriyle ele alan özgün bir sosyologtur. Daha önce önce karşılaşılmamış saha sorunlarını ve teorideki konuları kolaylıkla ele almıştır (Sınar, 2017, 47).

Bu çalışmada Mübeccel Kıray’ın metropolitenleşme ve tampon kuram kavramları ele alınacaktır. Çalışmanın amacı ise metropolitenleşme ve tampon kuram kavramlarını dönemin değişen koşullarında tespit etmektir. Nitel araştırma yöntemlerinden tarihi dokümantasyon tekniği kullanılan bu çalışmada başta sosyoloğun kendi çalışmaları olmak üzere hakkında yazılmış çeşitli kitaplara, tezlere, makale ve internet kaynaklarına başvurulmuştur.

Mübeccel Belik Kıray’ın Sosyo-Biyografisi

Mübeccel Belik Kıray, 1923 yılında İzmir’de göçmen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda yıllarında mühendis olarak çalışan bir babaya ve öğretmen olan bir anneye sahiptir. Ailesinin bu dönem aralığında sahada aktif olarak çalışması onun ileriki dönemde düşünce hayatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Lise yıllarını İzmir’de tamamlayan Mübeccel Belik Kıray 1940 yılında üniversite eğitimi için Ankara’ya gelmiştir. Burada Dil Tarih ve Coğrafya fakültesine giriş yapıp felsefe mantık ve psikoloji alanlarında dersler almıştır (Kurtuluş, 2008, 77-78).

Mübeccel Belik Kıray, üniversite eğitimi tamamladıktan sonra Behice Boran’ın danışmanlığında doktora eğitimine başlamıştır. Doktora eğitimi “Ankara Tüketim Normları” teziyle tamamlamıştır. Bu tez Ankara’nın farklı sosyo-ekonomik şartlara sahip mahallelerinden elde edilen verilerin ortaya konulduğu bir saha çalışmasıdır. Kıray’ın çalışma hayatı süresince yaptığı çalışmalara bakıldığı zaman sahada aktif çalışan, elde ettiği verileri ve

¹ Nazife Yılmaz, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı | nzfyilmz97@gmail.com | ORCID: 0000-0002-2788-8180

gözlemleri de doğrudan çalışmalarında kullanan bir araştırmacıdır. Doktora tezini yazdığı dönemde eş zamanlı olarak Çalışma Bakanlığı'nda da görev almıştır. Bu görevi esnasında Zonguldak ve çevresinde çalışma ve yaşam koşullarını ortaya koymak için bir araştırma yapmış ancak araştırması siyasi sebeplerden dolayı tamamlanmamıştır. Siyasi sebepler Kıray'ın çalışmalarına ket vururken yine aynı sebeple hocalarının da akademiden uzaklaşmalarına ve yurtdışına çıkmalarına sebep olmuştur. Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu gibi hocaların yanı sıra danışmanı olan Boran'da akademiden uzaklaştırılarak siyasete giriş yapmıştır (Kurtuluş, 2008, 79).

Türkiye'de toplumsal ve siyasi karışıklığın iyice belirginleştiği yıllarda Kıray, hocalarının referansıyla Northwestern Üniversitesinde eğitime başlamıştır. Meksika, Doğu Afrika, Pasifik Okyanusu ve Türkiye'yi karşılaştırdığı "Dört Farklı Kültürde Gösterişçi İstihlak Eğilimleri" isimli çalışmasını yapmıştır. Bu çalışma aynı zamanda Kıray'ın ikinci doktora tezidir. Ayrıca Kıray, bu dönemdeki çalışmalarını ortaya koyarken sosyal antropolojiden de yararlanmış. Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda Amerika'yı ön plana çıkaran görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir, "Sosyal bilimler okuyacaksınız oraya gideceksiniz. Ne doğru dürüst Almanya'da sosyal bilim var, ne Fransa'da. Fransa'da sosyoloji bir felsefe meselesidir." (Kıray, 2002, 97). Doktoranın ardından Türkiye'ye dönüp İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun yanında asistanlığa başlamıştır. Ancak burada kadroya geçememiş görevinden istifa ederek bir ilaç firmasında çalışmaya başlamıştır (Kurtuluş, 2008, 80-85)

"Gösterişçi İstihlak ve Tabakalaşma" isimli teziyle 1960 yılında Doçentlik unvanı alan Kıray, ODTÜ Sosyal Bilimler bölümünde akademisyenliğe devam etmek suretiyle akademiye geri dönmüştür. 1961 yılında Amerikan Haberler Bürosunda Türk Bürokratlara yönelik yaptığı bir çalışma ise yarıda kalmıştır. 1965 yılında ODTÜ'de bölüm başkanlığı görevine getirilmiş ve bu yıllarda İmar ve İskân Bakanlığı adına çalışmalar yapmıştır. Ancak Kıray ilk ve en geniş çaplı çalışmasını Şerif Mardin, Deniz Baykal, Ruşen Keleş ve Emre Kongar gibi önemli isimlerin yer aldığı "Örgütlemeyen Kent, İzmir" adıyla yapmıştır. Bu çalışmanın ardından 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde ise misafir öğretim görevlisi olarak London School of Economics'de bulunur. 1970 yılında Adana'nın dört köyünde gerçekleştirdiği yayınlanmıştır. 1970'li yıllar Kıray'ın hem yerel hem de uluslararası çalıştığı bir döneme denk gelmektedir. Bu dönemde çeşitli burslarla yurtdışında bulunurken aynı zamanda Türkiye'de de farklı kurumlarda dersler vermiştir (Kurtuluş, 2008, 80-85). Kıray, yapılan biyografik söyleşide kendi serüvenini, "birçok akademisyenin hayatı biraz

rutin, bir üniversiteden mezun olur asistan olur doçent olur gidip gelir profesör olur 4 tane kitap yazar biri doktora tezi biri doçent ve profesörlük tezi sonucu ise ders kitabı yüz kere tekrar basılır ondan sonra emekli olur ve emekli olarak ders verir ve bir gün Allah rahmet eylesin deyip kaybederiz ama benim hayatım öyle değil her gün bir başka hikaye çok girdi, çıktılar” (Kıray, 2002, 206) sözleriyle ifade etmiştir. Hayatı her gün başka bir hikâyeye ev sahipliği yapan Kıray, ortaya koyduğu kavramlarda dönemin koşullarından etkilenmiştir. Kavramları günümüzde halen toplumsal değişimi ifade ederken başvurulan kaynaklar arasında gösterilebilir. Kıray’ın yerel ve uluslararası çalışması, akademi ve farklı iş dallarını bir arada götürmesi, saha ve teorik çalışmaları onun düşünce dünyasında doğrudan izler bırakmıştır. İşte bu sebeple çok yönlü bir yaşam onun fazlaca gözlem yapmasına sebep olarak kavramlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Kıray Hakkında Yapılmış Çalışmalar

Mübeccel Belik Kıray’la ilgili literatür tarandığında doğrudan iki lisansüstü çalışma mevcuttur. Özen 2001 yılında yaptığı çalışmada doğrudan Kıray’ın sosyolog kimliğini ele almıştır (Özen, 2023). Demirhan ise 2019 yılında yaptığı çalışmada Kıray’ın toplumsal ve değişme sermaye ilişkisini ele almıştır (Demirhan, 2019). Kıray’la ilgili lisansüstü çalışmaların yetersiz oluşu dikkat çekmekle birlikte doğrudan ve dolaylı olarak çok sayıda makale karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışmaların birkaç tanesini genel hatlarıyla zikredeceğiz. Kaçmazoğlu, çalışmasında ampirist sosyolojinin zirve ismi olarak Kıray’ı ele almış köy ve kent ilişkisi, aile, toplumsal tabakalaşma ve tüketim ilişkilerini anlatmıştır (Kaçmazoğlu, 2017). Kıray’ın hayatına ilişkin “Arkasına Bakmayan Bir Sosyolog, Mübeccel Belik Kıray” isimli çalışma Alican tarafından ortaya konmuştur. Bu çalışmada Kıray’ın Genç Cumhuriyet Kadını yönü, çocukluğu, akademik hayatı ve düşünce anlayışı sistemli bir biçimde ele alınmıştır (Alican, 2008). Özkurt ise yaptığı çalışmada Mardin ve Kıray’ın görüşlerini mukayeseli bir biçimde ele almıştır. Bu çalışmaya göre Kıray, 1950 ve sonrasında yaşanan gelişmelerin Türk toplumu ve köylüsü üzerinde önemli bir etkisi olduğunu söylemiştir (Özkurt, 2020).

Mübeccel Belik Kıray üzerine yazılmış müstakil eserler bulunmaktadır. Bizim bu çalışmayı yaparken yararlandığımız eserlerden biri de Kongar’a aittir. Kongar, kitabında doğrudan Kıray’ın sosyolojik görüşlerinin ve tampon kuram kavramının yer aldığı bir bölüm açmıştır (Kongar, 2017). Bir diğer çalışma ise Türkiye’deki sosyoloji dalgalarında doğrudan Kıray’ın yerini anlatan Kurtuluş’un çalışmasıdır. Kurtuluş, bu çalışmada Kıray’ın aynı zamanda

Weberyan ve Marksist anlayış arasındaki yorumunu da ele almıştır (Kurtuluş, 2008).

Bizim bu çalışmamız ise mevcut literatürdeki diğer çalışmalarla Mübaccel Belik Kıray'ın hayatı ve sosyoloji ilmine yapmış olduğu katkıları yönüyle benzerlik göstermektedir. Ancak diğer çalışmalardan tartışmalı ve din sosyolojisi alanına da temas eden bir çalışma olması yönüyle ayrılmaktadır. Kıray, çalışmalarında dinin rolünü de kullanmıştır. Hatta bazı durumlarda kendi kavramlarıyla ele almıştır. Bunu daha sonra din ilişkisi başlığı altında detaylı biçimde açıklayacağız.

Kıray'ın Etkilendiği İsimler

Kıray, çalışmalarında başta hocası Behice Boran olmak üzere pek çok yerel ve yabancı isimden etkilenmiştir. Bu isimler arasında Max Weber, Emile Durkheim, Karl Marx, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Pertev Naili Boratav, Mediha Berkes Gibi duayen isimler yer almaktadır. Ders aldığı hocalar içerisinde Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Pertev Naili Boratav gibi ünlü isimler yer almaktaydı. Bu hocalar aynı zamanda o dönem Türkiye siyasetinin oluşmasında da etkin rol oynamışlardır (Kıray, 2002, 206).

Behice Boran başta olmak üzere Kıray'ın üniversiteden siyasi sebeplerle atılan hocaları Anglo-Sakson geleneğin temsilcisi konumuna gelmişlerdir. Kıray'da hocalarını takip ederek Anglo-Sakson geleneğin Türkiye'de yürütülmesini sağlamıştır. Diğer yandan ise Ankara ekolünün yapısal-ışlevselci yaklaşımını devam ettirmiştir (Kaçmazoğlu, 2017, 386). Toplumsal değerlerin değişmesiyle toplum yapısının da değiştiğini düşünen Kıray, bu görüşünü Weber'in sosyolojisiyle ortaya koymuştur. Ona göre toplumsal değerler toplumsal ilişkiler sonucu ortaya çıkmaktadır (Kıray, 2006, 118). Kıray çalışmalarını genellikle ampirizm tekniğiyle ortaya koymuştur. Yaptığı çalışmalarda sahadan elde ettiği verileri yorumlamış ve diğer diğer verilerle kıyaslayarak ortaya koymuştur. Sosyoloji çalışmalarında yapısal-ışlevselci metodu kullanmıştır (Azman, 2001, 32).

Kıray, çalışmalarında pek çok kişiden etkilense de onun sosyoloji çalışmaları kendine özgüdür. Bunu da kendisi şu şekilde izah etmektedir, “İster Marksist analiz yapın ister Weberian analiz yapın. İkisi de ara formları vermezler. Günden geceye değişme nasıl yer alıyor hiç açıklamazlar. Benim derdim bu ara yeri bulmaktır. Ve onun için bu patronaj meselesinin üzerinde duruyorum. Ara formlardan ya da tampon mekanizmalardan ilk defa ben söz ettim. Bu ne Weber'dir ne Marx'tır” (Kıray, 2002, 206).

Metropolitanleşme ve Tampon Kuram

Kıray'ın gençlik dönemine denk gelen ve saha gözlemlerini yaptığı 1950'li yıllar toplumsal anlamda pek çok değişikliği meydana getirmiştir. Metropolitanleşme ve tampon kuram kavramları ise bu dönemlerde ortaya çıkmıştır (Demir- Çabuk, 2010, 206). Bu dönemde toplumda tüketim davranışları değişmiştir. Sanayileşmenin artması, köylerden kente göç ve ekonomik bazı sebepler ise bu kavramların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kıray'da ortaya koymuş olduğu çalışmalarında genellikle sosyal değişme vurgusuna yer vermiştir. Ona göre değişme üç boyutta gerçekleşir. Birincisi her zaman ve mekânda ortaya çıkan değişme, ikincisi epistemolojik değişme ve üçüncüsü araştırmanın pratiğiyle alakalı değişmedir. Kıray'a göre ise toplumda meydana gelen sorunlar değişmeden değil değişmenin gerçekleşmemesinden ve engellenmesinden kaynaklanmaktadır (Tekeli, 2012, 234). Toplumların değişmesinde ortaya çıkan ara formları tampon kuram mekanizmaları olarak ele alan Kıray, köy ve kent özelindeki değişmelerin sonucunu da metropolitanleşme kavramı üzerinden ele almıştır. Çalışmamızın bu kısmında bu kavramlara detaylı olarak yer verilecektir.mı

Metropolitanleşme

Kıray'ın ortaya çıkardığı özgün kavramlardan biri metropolitanleşme kavramıdır. Ona göre metropolitanleşmiş kentler; teknoloji, uzmanlaşma, iletişim, ulaşım gibi imkanların artmasıyla büyük yerleşim yerleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu kentlerin oluşmasında en büyük etkenlerin başında ekonomi ve ticaret gelmektedir. Köy ve kent özelinde değerlendirecek olursak metropolitanleşme kentlileşmenin ileri seviyesidir. Topluma ait iletişim ve karar verme organları burada yer alır. Bu yerler genellikle işçi sınıfından bağımsız beyaz yakalı kesimin çalıştığı uzmanlaşmış iş kollarının olduğu yerlerdir. İşçi sınıfının çalıştığı sanayi bölgeleri ise metropol şehirlerin dışında yer alır. Sanayi merkezlerinin şehrin dışında oluşturdukları dağınık yapı ise saçaklanmayı meydana getirir. Bu yerlerde yaşam maliyeti daha düşüktür. İşçi sınıfı genellikle daha düşük maliyetle daha az imkanlara sahip konutlarda oturmaktadır. Metropolitan alanın çevresindeki bu oluşum şantiyeyi meydana getirir (Kıray, 2006, 372).

Köy, alanlarının bir anda şehirleşmeye başlamasıyla yeni iş olanakları ortaya çıkmıştır. Köylüler bir anda işçi haline gelmiştir. İstanbul'da kurulan iplik ve kâğıt fabrikalarında çalışmaya başlayan işçiler bu durumun en bariz örneklerindendir. İstanbul'un gelişmesi çevre illeri de etkilemiş Yalova, İstanbul ile diğer çevre illerin bağlantısını sağlayan bir şehir haline gelmiştir. Bu durum Yalova'nın hizmet sektöründe gelişmesine, bankacılık, ulaşım ve

iletişim için bölgenin alt-merkez olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Kıray, “büyük şehirleşme-sanayileşme sürecinde gelişen karşılıklı etkileşimler ihtiyacı olan mekânların aynı şartlarda ortaya çıkması...” ifadesini kullanmıştır. Diğer yandan tarım alanları için kullanılan tarlalar metropoliten şehirlerde yüksek fiyata satılan arsalar dönüşmüştür. Tarımın yerini yavaş yavaş sanayi almaya başlamıştır. İş alanları değişiklik göstermiştir. Ortaya çıkan değişiklikler yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Kıray ise bu durumu şöyle açıklamıştır, “Kendi kendine yeterli bir yapıdan ticari tarıma geçişte, ürünün pazarlaması hem teknoloji hem de insan ilişkileri ve bağımlılık açısından, köylüler için en önemli sorun olmuştur.” (Kıray, 2006, 280-281)

Türkiye’de batıdan doğuya gerçekleşen emek göçü toplumsal değişme sürecini hızlandırmıştır. Ekonomik, siyasal ve idari değişimlerde göçten etkilenmiştir. Batı’da jeopolitik konumdan dolayı değişimden en fazla etkilenen şehir olmuştur (Kaydı, 2022, 20). Kıray ise çalışmalarında İstanbul’u metropoliten bir kent olarak ele almıştır. İstanbul, Türkiye’de metropolitenleşmenin en belirgin olarak görüldüğü şehirdir. İstanbul’un şehir merkezi farklı alanlarda uzmanlaşmış örgütlenmiş kurumlara ev sahipliği yapmaktadır. İstanbul’da sanayi şehrin dışında çıkmıştır. Çalışma sahası ile iskân yerleri birbirinden uzaklaşmıştır (Kaydı, 2022, 51).

Tampon Kuram

Kıray’ın ortaya çıkardığı özgün kavramlardan biri de tampon kuram kavramıdır. Tampon kuramlar, hızlı değişim dönemlerinde ortaya çıkarak geçişin sağlanmasına olanak tanır. Toplumun değişime kolay bir şekilde uyum sağlaması ve toplumun dengede kalması tampon kurumlar aracılığıyla gerçekleşir. “Ne yeni ne de eski yapıya ait olan, ama bunalımın ve düzensizliğin hafifletilmesine yardım eden bu yeni kurum, ilişki, değer ve işlevler, "tampon mekanizmalar" ya da ara formlar olarak adlandırılabilir. Toplumsal yapının çeşitli yönleri arasındaki bağlantının devam etmesini ve sisteme uymayan unsurların ortadan kalkmasını, işte bu tampon mekanizmalara ya da ara formasyonlara borçluyuz.” (Kıray, 2006, 330) Değişimin çok hızlı ve çok yavaş olduğu dönemlerde tampon kurumlara ihtiyaç yoktur. Toplumdaki hızlı değişimlerden biri olan siyasi devrim dönemleri ise tampon kuramların devre dışı kaldığı zamanlardır. Ancak devrim sonrası durumlarda toplumsal öğelerin toplumla bütünlüğünün sağlanması ve işlevselliğini yeniden kazanması için tampon kuramlar önemlidir (Kongar, 2012, 438).

Tampon kuram kavramından ilk olarak Ereğli çalışmasında bahseden Kıray, tampon mekanizmaları üç şekilde açıklar. Bunlardan ilki kahvelerdir. Kahveler, toplumda önemli bir mekân rolü üstlenmektedir. Fikir alışverişi, sipariş verme

ve sosyalleşme kahvelerde gerçekleşir². Bu nedenle Ereğli de şehirleşme sürecinde kahveler köy-kent arasındaki ilişkilerde tampon kurum niteliği taşımaktadır (Kıray, 2000, 53). ikincisi ise tüccar-esnaf ilişkileridir. Tüccarlar, halkın ihtiyacını karşılamada bir tampon kurum görevi üstlenmektedir. Bazı durumlarda tüccarların rolü siyasi askeri otoritenin de ilerisine gitmektedir (Kıray, 2000, 91). Kıray, Ereğli’de yaptığı saha çalışmasında tampon kuram kavramını tüccar- köylü ilişkisi üzerinden ele almıştır. Burada tampon kuramlar ekonomik bir ihtiyacı gidermektedir. Aynı zamanda da köylü ve tüccar arasındaki ekonomik çıkar ilişkisini de korumaktadır. Köylü ’nün ticari işlerini yapmasında ona yardımcı olan tüccar mali işleri yerine getirmektedir. Bunu yaparken de ortaya çıkan toplumsal dayanışma toplumsal güvenliği de beraberinde getirmektedir. Yine Ereğli’de ortaya çıkan Demir- Çelik fabrikası da tampon kuram Türkiye ile bütünleşme ve ihtiyaç giderme noktasında önem kazanmaktadır (Kongar, 2012, 439). Üçüncü olarak ise ailenin rolüdür. Aile de hem evlatlar hem de anne tampon kurum mekanizmasıdır. Ailede otoriteyi sağlamada babadan sonra gelen ve yetkileri devralan kişi oğuldur, ev işlerini sağlamada ise anneden sonra gelen hem aile hem de kardeş ilişkilerini sağlayan kız evlattır³ (Kıray, 2000, 144). Aile de baba-çocuk ilişkilerindeki dengeyi anne sağlamaktadır. Ailenin denge kurumu annedir. “Aile değişim içinde en büyük uyum mekanizmalarını yaratır. Aile patronaj ilişkileri ile birlikte toplumun değişen yanına uymayan yönlerini evire çevire bu değişime uydurur. Aile kendi bireyleri (anne ile erkek ve kız çocuğu, eş ile koca) arasındaki ilişki biçimlerini de değiştirerek dışarı dünya ile uyumunu sağlar. Burada kadın aile içi ilişkilerde değişime bağlı uyumsuzlukları da yumuşatarak aile içi dengeyi sağlayan en önemli kişi gibi görülmektedir.” (Kıray, 2006, 323) Anne çatışmaların çözümünde çocukların isteklerini ve babanın otoritesini dengede tutar (Kıray, 2006, 324).

Toplumsal ilişkilere bakıldığında ise kırsaldan kente geçişteki uyum sürecinde tampon kurumlar geçiş rolü üstlenmektedir. Burada hemşeri ve dinsel cemaat patronajı ön plana çıkmaktadır. “Kendisini dinsel bir referans grubuna atan kişi, kendisini yeni topluma uyum yapmış sayıyor. Bu toplumda rekabetçi kapitalist düzen bile olsa, onun gerektirdiği gerçek gruplar oluşmadıkça işçileşme, ücretlileşme, beyaz yakalılışma, pembe yakalılışma, ne

² Toplumsal kurumlar olarak eğitim, aile, din, medya, akran grubu gibi etkenler sosyalleşmenin en faal gerçekleştiği alanlardır. Din sosyolojisi açısından yurtdışındaki Türk gençlerinin dini sosyalleşme ortamları hakkında bk. Güngör, 2012; 2015.

³ Ailede değerler ve gençlerin aile değerlerine ilişkin daha geniş okumalar için bk. Güngör, 2015; 2015.

isterseniz deyin, onlar yerine oturtulmadıkça, geniş bir eğitim, modern eğitim düzeniyle, bunlara üyelik kolaylaştırılmadıkça, sanatkar diye hiç olmadık garip müzik tarzlarını veya yazın tarzlarını ortaya çıkaranların kalite ayıklamasını yapamazsınız, artı, şehre gelip de havada kalanlar, kendilerini kolayca, bugünlerde, ister tarikat deyin, ister cemaat deyin, ne isterseniz deyin, o biçim grupların içine atıyorlar; çünkü, tavan alçak.” (Kıray, 2006, 360-361).

Kıray'ın çalışmalarında tampon kuram kavramı şehir hayatında da gecekondulaşmayla karşımıza çıkmaktadır. Köyden kente göç eden aileler şehrin kenar mahallelerinde daha düşük maliyetlere konutlar yapmaktadır. Gelenekselle bağını koparamamış modernleşmeye de tam uyum sağlayamamış gruplar için gecekondular ara-form da bir geçiş görevi üstlenmektedir. Geçişin sağlıklı olabilmesi için köyden gelen grupların doğrudan şehre entegre edilmesinden ziyade kenar mahallelerde yerleşim sağlamaları daha uygundur (Kıray, 1998, 165). Gecekondudaki yaşam hem mimari yerleşim açısından şehir hayatını etkilemiş hem de toplumsal yapı anlamında etkilemiştir. Gecekonduda yaşayan aileler şehirde kendi bir yandan kendi gelenek-göreneklerini devam ettirirken diğer yandan da şehir hayatına uyum sağlamaya çalışmaktadır. Toplumsal değişme açısından ele alındığında bu aileler “geçiş ailesi” olarak isimlendirilmekte ve tampon kurum işlevi görmektedirler (Merter, 1990, 30).

Kıray ve Dine Yaklaşımı

Kıray, yaptığı çalışmalarda dinin rolüne de değinmiştir. Özellikle yaptığı saha çalışmalarıyla Türk toplumundaki din, değer ve davranış ilişkisini anlatmıştır. Dinin toplumsal gelişmeyle ilişkisini İslam dininin durağan yapısıyla ortaya koymuştur. Diğer yandan dine ilişkin çalışmalarını genellikle İslam ve Hristiyanlığı kıyaslayarak ele almıştır (Hinderink - Kıray, 1970). Kıray, kendi kitabında zaman kavramından gün, hafta ve ay olarak bahseder. Bu zamanı da dinler bazında özelde ise İslam ve Hristiyanlık için kıyaslamalı bir biçimde ortaya koyar.

Zaman kavramı, kırsal toplumlarda işleri ayırmak için önemlidir. Kıray'a göre zaman ayarlaması dinsel bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bütün dinlerde kendi ibadet periyotlarına göre zaman ayarlaması yapmıştı. Orta çağ da ki işlerin yapılması için gün üç vakte bölünmüştü. Ruhban sınıfı çalışma, uyku ve ibadet olarak zamanı tasnif etmişti. “Çanların dua için günde yedi kez çalması, günü düzenli aralıklara bölen belli araçlar vasıtasıyla belirlenen bir zamanı yarattı.” Müslümanlar ise günü namaz vakitlerine göre beş bölüme ayırmışlardır. Yine haftalık olarak dinsel törenlere baktığımız zaman bu törenlerin olduğu günler günlük işlerden ruhani işlere bir geçiş görevi üstlenmektedir. Örneğin İslam'daki cuma günleri, Hristiyanlıkta pazar günleri ve Yahudilikte ise

cumartesi günleri kutsal günler sayılmıştır. Bu günlerin kutsallığı üretim ilişkileri ve ekonomiyle de doğrudan ilgilidir. Mesela, "LaDagao'da haftada bir gün, demir aletlerin yasaklandığı, "çapa kullanılmayan gün" olarak belirlenmiştir. Toprağı, ev yapımını, çiftçiliği, ölüleri gömmeyi ve demir işçiliğini kalkarı altında tutarak bunların koruyuculuğunu üstlenen yeryüzü tapınağına yapılacak önemli adaklar bugün de gerçekleştirilir." (Kıray, 2006, 219-221).

Kıray, din ve devlet işleri bağlamında toplum yapısını laiklik üzerinden ele almıştır. Ona göre günümüz Türkiye'sinde laiklik sorunundan ziyade dinseliliğin değişmesi ve sekülerleşmesi sorunu vardır. Toplumun hızla değişmesi sekülerizmi ortaya çıkarmıştır⁴. Sosyal yaşamda dinin etki alanı azalmıştır. Ancak sekülerizmin etkisinin az görüldüğü toplumlarda hala en basit işler bile dine göre karar verilerek yapılmaktadır (Kıray, 2006). Kıray, Hinderink'le birlikte ortaya koyduğu çalışmada Adana'daki köyleri gözlemlemiş bu köyleri kadercilik ve dinselilik bağlamında açıklamıştır. Ona göre köylerde dini olarak kabul edilen değerler genellikle kadercilikle özdeşleşmiştir. Din adamlarının bahsettiği teolojiyle kırsal da anlaşılan din aynı şey değildir. "Akılda tutulması gerekli en önemli yön din bilimcilerinin klasik teolojik İslam anlayışları ile köylerdeki ve kasabalardaki insanların hayatındaki Müslümanlık "halk dini"nin aynı yerde durmadığıdır. Gibbs ve Bowen'in dediği gibi İslam dininin bir "doğma"sı ve billurlaşmış bir yapısı olmaması bu farklılığı daha belirgin hale getirir." (Kıray, 2006, 236). Köylüler genellikle dine sıkı bir biçimde bağlıdır.

Köylerde genellikle herkesin birlikte ibadet etmesi önemlidir. Örneğin günlük beş vakit namaz için camiye gitmekte köy halkı tarafından bir yaptırım gücü yoktur. Ancak Cuma namazı gibi herkesin görüp eleştirebileceği ibadetlere katılım önemlidir. Çünkü Cuma namazı dini bir ibadet olmasının yanı sıra cemaatin bir arada bulunduğu sosyal bir rol de üstlenmektedir. Köylerdeki bireysel ibadetlere katılım grupla yapılan ibadetlere göre daha azdır (Kıray, 2006, 240). Köylerdeki bu organizasyonları Durkheim'in mekanik dayanışma kavramıyla değerlendirmek mümkündür. Mekanik dayanışmalı toplumlarda üyeler birbirinin denetçisi konumundadır (Durkheim, 2023, 156). Dinlerin kesin sınırları vardır. Günahları ve sevapları vardır. Ancak köylerde bu sınırlar esneklik gösterebilmektedir. Köylerdeki halkın büyük çoğunluğu tarımda makineleşmeyi olağan bir durum olarak kabul etmektedir. Makineleşmenin kullanılma durumunda günah sevap yargıları çok da göz

⁴ Kıray'ın bu iddialarına karşı sekülerleşmenin o yıllarda ve hatta son yıllara kadar Türk toplumundaki seyri daha düşüktür. Ayrıntılı okuma için bk. Güngör, 2018.

önünde bulundurulmamaktadır. Bunun yanı sıra resim asmanın, alkol tüketmenin günah olduğunu bütün köy halkı benimsemiştir. Halkın çoğunluğu faizin kesinlikle haram olduğunu bilmesine rağmen fırsatını bulduğunda faizi kullanmışlardır. Faiz doğrudan ekonomiyle ilgilidir ve halkın nazarında diğer günahlar kadar yaptırım gücü yoktur (Kıray, 2006, 240).

Kırsal kesimler genellikle dinsel binaları içinde barındırır. Ancak sanayileşmenin artması, kentlileşme gibi unsurlar zaman içerisinde dinin toplumsal etkisini azaltmıştır. Özellikle metropol şehirlerde şehir içinde dinin etkisi çok fazla görülmez. Şehirdeki alt yerleşim yerlerinde ise pek çok ilişki hala dini referansa bağlıdır (Kıray, 2002). Günümüzde ise cemaatler şehirlerde dini tampon rolünü üstlenmektedir. Kırsaldan gelen bireyler şehre alışırken cemaat ilişkilerinden yararlanmakta sosyal ilişkilerinde dini referans almaktadır.

Sonuç

Toplumsal değişme, toplumların kaçınılmaz bir sonudur. Toplumlar, değişmeden etkilenir. Değişimler sonucu ortaya yeni yapılar ve kavramlar ortaya çıkar. Mübaccel Belik Kıray da içinde yaşadığı toplumda meydana gelen değişiklikleri analiz etmiş ve ortaya yeni kavramlar çıkarmıştır. Kıray'ın öğrencilik hayatı ve sonrasında meydana gelen değişiklikler onun zihin dünyasını etkilemiştir. Türkiye siyasetinin hızlı olduğu dönemlerde hocası Behice Boran'la yolları kesişmiştir. Bu sayede Türk toplum yapısını siyasal ve üretim anlamında yakından izleme fırsatı bulmuştur. Kıray, özgün yöntemleri ve çalışmalarıyla Türk sosyologları arasında önemli bir yere sahiptir.

Toplum üzerine yaptığı çalışmalar genellikle ampirist tekniğe dayanmaktadır. Üniversite yıllarında başladığı saha çalışmaları akademik yaşamının ileri dönemlerinde de devam etmiştir. Kıray hem akademik hem de kamusal alanda çalışma deneyimlerinde bulunmuştur. Kariyerinde yurtiçi çalışmalarının yanı sıra yurtdışında akademisyen ve araştırmacı olarak bulunmuştur.

Kıray, hocalarının da etkisiyle Anglo-sakson tarzı benimsemiş Türk toplumu üzerinde çeşitli çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarında Marx, Weber ve Durkheim gibi önemli isimlerden etkilense de kendine özgü çalışma prensiplerini de ortaya koymuştur.

Türk toplumunun özellikle 1950 ve sonrasında sanayileşme, kentlileşme ve üretim üzerinden değerlendirmiştir. Bu noktada köyden kente göçün artması ve ekonomik iyileşmeler gibi toplumsal değişiklikler toplumsal yapıyı etkilemiştir. Toplumsal yapıdaki etkinin azalması ve uyum sürecinin daha kısa sürede yaşanması için toplumsal kutuplar arasında tampon kuramlar ortaya

çıkıştır. Tampon kuramlar, toplumsal yapılar arası geçişi kolaylaştırır. Göçlerdeki etki ise gecekondulaşma üzerinde görülmektedir. Tampon kuramlar, sosyal yaşamın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Aile, din, ticaret vb. unsurlar ise doğrudan tampon kuramlarla ilgilidir. Kıray, toplumda dinin etkisini anlatırken zaman kavramına vurgu yapmıştır. Cuma günü, namaz vakitleri gibi zamanların ise doğrudan dini tampon rolü üstlendiğini söylemiştir. Yine toplumda göçlerin artması, ekonomik iyileşmeler gibi nedenlerde metropolitenleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda Kıray'ın sahada yaptığı çalışmalar teoride ortaya koyduğu kavramları destekler niteliktedir.

Eserleri

- “İstihlak Normları”, Planlama Dergisi, Devlet Planlama Teşkilatı Dergisi 1/3 (İlkbahar 1962),
- Değişen Toplum Yapısı, 1998,
- Ereğli; Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1964.
- Kentleşme Yazıları Örgütlemeyen Kent, İzmir, 1998.
- Seçme Yazılar, 1999
- Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, 1999,
- Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, 2005

Kaynakça

- Alican, Ayşe. “Arkasına Bakmayan Bir Sosyolog: Mübeccel Belik Kıray”. Toplum ve Demokrasi Dergisi 2/4 (2016), 247-252.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumdd/issue/22728/242581>
- Azman, Ayşe. “Tarihselciliğe Karşı Ampirizm ve Mübeccel B. Kıray”. Doğu Batı Dergisi 16 (2001), 31-53.
- Demir, Kemal- Çabuk, Suat. “Türkiye’de Metropoliten Kentlerin Nüfus Gelişimi”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/28 (2010), 193-215.
- Demirhan, Songül Hatice. Mübeccel Belik Kıray’da Toplumsal Değişme ve Sermaye. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Durkheim, Emile. Toplumsal İş bölümü. çev. Özer Ozankaya. Cem Yayınevi, 2023.
- Güngör, Özcan. "1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri, New Jersey, USA Örneği". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53/ 2, (2015) 85-119
- Güngör, Özcan. "Akran Gruplarının Amerikalı Türk Gençlerinin Dini Sosyalleşmelerine Etkileri (12-15 Yaş)". Değerler Eğitimi Dergisi 13/30, (2013), 213-249
- Güngör, Özcan. Değerler ve Gençlik, Ed. Ö. Güngör, Çalışan Gençlik ve Değerler, Ankara: Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- Güngör, Özcan. Aile Değerleri, Ed. Ö. Güngör, Çalışan Gençlik ve Değerler, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015

- Güngör, Özcan. Sekülerleşmeye Kafa Tutan Mekânlar Olarak Ziyaretgâhlar, Hüseyin Gazi Türbesi Örneği, İçinde, Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri ile Ankara, İbrahim Ethem Arıoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları, 2018.
- Hinderink, Jan- Kıray, Mübeccel Belik. Social Stratification as an Obstacle to Development: A Study of Four Turkish Villages. Praeger, 1970.
- Kaçmazoğlu, H Bayram. “Mübeccel Belik Kıray’ın Sosyolojik Görüşleri Üzerine”. Sosyoloji Konferansları 55 (2017), 385-412.
- Kaydı, Çiğdem. Toplumsal Değişmeyi Kıray Üzerinden Okumak: İstanbul Maltepe İlçesi Örneği. İstanbul: T.C Maltepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kıray, Mübeccel Belik. Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası. İstanbul: Bağlam Yayınları, 3. Basım., 2000.
- Kıray, Mübeccel Belik. Hayatımda Hiç Arkama Bakmadım. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002.
- Kıray, Mübeccel Belik. Kentleşme Yazıları. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998.
- Kıray, Mübeccel Belik. Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2.Baskı., 2006.
- Kongar, Emre. Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. İstanbul: Remzi Kitabevi, 20.Basım., 2017.
- Kongar, Emre. Türk Toplum Bilimcileri 1. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2., 2012.
- Kurtuluş, Hatice. “Mübeccel B. Kıray”. Türkiye’de Sosyoloji. ed. Özdemir M. Çağatay. Ankara: Phoenix Yayınları, 2008.
- Merter, Feridun. 1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler: Malatya. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1990.
- Özen, Ünal. “Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa”. Yöktez. 17 Mayıs 2023. Erişim 17 Eylül 2023. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Özkurt, Cem. “Bir Şerif Mardin ve Mübeccel Kıray Okuması: Yakın Tarihimizde Toplumsal Değişmeler ve Modernleşme Periyotları”. Mavi Atlas 8/1 (25 Nisan 2020), 57-70. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.683886>
- Sınar, Hatice. Mübeccel Belik Kıray Sosyolojisinde Toplumsal Yapı Anlayışı. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017. <https://katalog.ticaret.edu.tr/e-kaynak/tez/76822.pdf>
- Tekeli, İlhan. Anlatılabildikleri ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları., 2012.
- Tekeli, İlhan. “Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray”. Mübeccel Kıray İçin Yazılar. ed. Fuat Ercan vd. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.